

Slovo na úvod

Napriek nepriaznivým okolnostiam, v akých Slováci žili najmä v poslednom polstoročí existencie Rakúsko-Uhorska, zanechal Július Botto nasledujúcim generáciám množstvo historických prác hodných obdivu. Každý, kto sa chce bližšie zoznámiť so staršími aj s novšími dejinami Uhorska a s vývinom slovenského národa, by mal siahnuť po monografiách a odborných článkoch, ktoré pochádzajú z jeho pera.

Július Botto sa narodil v gemerskej obci Rozložná 24. júla 1848 ako najstarší syn evanjelického farára Ladislava Bottu. Rodinné pomery z neho vykresali uvedomelého Slováka a slovenské presvedčenie si uchoval po celý život, hoci doba od jeho dospievania až do jesene jeho života bola poznačená maďarizáciou a nebola priaznivá pre Slovákov neskrývajúcich svoje národné cítenie. Otec i matka Klemen­tína, rodená Reussová, pochádzali z národne uvedomelých rodín. V období Bottovej mladosti aj zrelosti na Slovensku doznieval duch najväčších kriesiteľov národného života – Jána Hollého a Ľudovíta Štúra. V jeho rodnom Gemeri pôsobil nemalý počet uvedomelých Slovákov a často navštevovali faru v Rozložnej. Boli to osobnosti, ktoré viedli zápas za národné práva, čo nesporne nezostalo bez účinku na chlapca.

Po absolvovaní ľudovej školy v rodisku Július Botto pokračoval vo vzdelávaní na gymnáziách v Rimavskej Sobote, Levoči a v Spišskej Novej Vsi. Teológiu a právo študoval na Evanjelickom kolégiu v Prešove, kde sa prihlásil do krúžku oduševnenej slovenskej mládeže pod predsedníctvom Pavla Országha Hviezdoslava, ktorý sa pri­držal ideálov Ľudovíta Štúra. V roku 1869 po absolvovaní teológie sa na dva roky stal výpomocným profesorom na Slovenskom evanjelickom a. v. gymnázii v Revúcej. Potom sa vrátil na kolégium do Prešova, aby doštudoval právo, a od septembra 1872 bol už riadnym profesorom na veľkorevúckom gymnázii. Revúca sa stala pre neho trvalým domovom a v prosperujúcom mestečku strávil zvyšok plodného života. Slovenské gymnázium však bolo trnóm v oku maďarómom a po štvavej kampani dosiahli jeho zatvorenie. Pedagogický zbor bol rozpustený, no Botto naďalej zostal v Revúcej ako advokát a postaral sa o vyplatenie akcií a pôžičiek zrušeného gymnázia. Zakrátko musel byť svedkom zatvorenia ďalších slovenských vzdelávacích ústavov aj Matice slovenskej. Napriek perzekúciám a štvaniu aktívne pôsobil v národnom hnutí. Stál pri zrode Muzeálnej slovenskej spoločnosti, bol členom výboru Slovenskej národnej strany a jej dôverníkom pre Gemerskú stolicu. Po vzniku Česko-Slovenska bolo v ro-

ku 1919 obnovené veľkorevúcke gymnázium a Július Botto zastával funkciu jeho správcu. I keď v roku 1922 prijal miesto verejného notára, ďalej pôsobil na gymnáziu ako externý profesor histórie. Zomrel v Revúcej, kde prežil bezmála šesť desaťročí, 29. septembra 1926 v sedemdesiatom ôsmom roku plodného života.

Už od študentských čias Július Botto venoval mimoriadnu pozornosť štúdiu histórie a pedagogické pôsobenie na gymnáziu jeho záujem o minulosť ešte viac prehĺbilo. Postupne začal v dobových slovenských periodikách uverejňovať články s historickou tematikou. Po zatvorení školy sa dejiny stali hlavnou náplňou jeho života a ich sprostredkovanie formou článkov aj službou pre maďarizáciou ohrozený slovenský národ.

Július Botto patril k tvorcom národnej koncepcie dejín Slovenska a Slovákov. Kľúčovou v tomto smere bola rozsiahla monografia *Slováci. Vývin ich národného povedomia*, vydaná v rokoch 1906 aj 1910. Toto najdôležitejšie Bottovo dielo, ktoré sa dotýkalo kľúčových etáp slovenskej národnej minulosti, keď už je možné bezpečne 6 hovoriť o prejavoch národného povedomia, posilňovalo slovenského ducha v širších vrstvách slovenskej spoločnosti v kritickom období prvých rokov 20. storočia; ďalšieho vydania sa dočkalo v roku 1971. Zaujímavé osudy mala Bottova *Krátká história Slovákov*, vydaná na prahu svetovej vojny. Uhorské orgány ju nariadili zhabať a autor bol súdne stíhaný. Z jeho pera v roku 1923 vyšli aj prvé *Dejiny Matice slovenskej*. Venoval pozornosť i kultúrno-historickým a literárnym problémom. Spracoval monografie významných národných dejateľov: *Michal M. Hodža* (1911), *Jonáš Záborský* (1912), *Ján Francisci* (1922), *Životopis Štefana Marka Daxnera* (1922), *Samuel Tomášik* (1925). Na jeho životopisných prácach je mimoriadne cenná najmä skutočnosť, že väčšinu osobností poznal osobne.

V roku 1901 začala na stránkach *Slovenských pohľadov* vychádzať séria historických štúdií, ktoré Botto venoval kľúčovým udalostiam a osobnostiam uhorskej minulosti a osudom slovenského národa od čias Matúša Čáka, teda od konca 13. storočia, až po prvú dekádu 20. storočia, keď sa formoval moderný slovenský národ. Jeho štúdie sa vyznačujú hlbokou znalosťou histórie Uhorska a predstavujú ucelený príbeh týkajúci sa našich dejín. Botto tu zdôrazňuje význam podielu Slovákov, ale aj ostatných slovanských národov na jednotlivých udalostiach v histórii Uhorska, čo si súdobí maďarskí dejepisci málo všímali alebo dokonca zamlčovali. Botto sa zároveň snažil deje minulosti aktualizovať a porovnávať s vtedajšou dobou, keď bol slovenský národ marginalizovaný a potláčaný aj napriek tomu, že jeho podiel na mnohých historických udalostiach, ako i celkový prínos pre uhorský štát bol neodškriepiteľný – a to je mimoriadne cenné aj pre súčasného čitateľa.

Aj preto sa vydavateľstvo *Perfekt* rozhodlo historické štúdie Júliusa Bottu, ktoré vychádzali v *Slovenských pohľadoch* v rokoch 1901 – 1923, vydať vo forme knižnej monografie, a tak sprostredkovať slovenským čitateľom našu staršiu históriu. Vzhľa-

dom na veľký rozsah Bottovho diela toto knižné vydanie prináša iba jeho články zaoberajúce sa našou minulosťou od doby Matúša Čáka do konca 18. storočia. Veríme, že v najbližšom čase sprístupníme aj ďalšie Bottove mimoriadne cenné štúdie, pokrývajúce 19. storočie a začiatok 20. storočia.

Táto publikácia vychádza v súvislosti s pripomienkou 100. výročia úmrtia Júliusa Bottu a je snahou osviežiť náš knižný trh výberom zriedkavo cenných prác neprávom zabúdaného autora. Rozhodli sme sa zachovať jeho trochu archaický, ale malebný štýl, ktorý dýcha dobou, keď žil a tvoril. Mená historických osobností sme ponechali v pôvodnom tvare a neprispôbili sme ich súčasnej slovenskej norme.

V rámci redakčnej úpravy sme podľa súčasných pravidiel slovenského pravopisu korigovali koncovky minulého času ženského a stredného rodu -ly (napr. písaly), predložky s/so, z/zo, predpony s-/so- (napr. sbierka, zostaviť), z- (ztrata, zprvu), ako aj niektoré koncovky (napr. Habsburgský na Habsburský) a interpunkciu.

Kniha je vybavená rozsiahlym poznámkovým aparátom, aby sa čitateľ mohol lepšie orientovať v spleti historických osobností a geografických názvov, ako aj porozumieť dobovým slovám a latinským citátom.

Vydavateľ

Hrad Trenčín, medirytina z roku 1676

Matúš Čák Trenčiansky a jeho doba

9

O národ slovenský zaslúžení mužovia a spisovatelia Fr. V. Sasinek, dr. Jozef Hurban, Ľudovít Štúr, Viliam Pauliny-Tóth a Samuel Ormis považovali Matúša Trenčianskeho za ideál slovenského národného hrdinu. Menovite Hurban vo svojej povesti *Olejkár* hovorí o ňom, že „*bol veľký duchom, slávny menom, dokonalý charakterom, duch dobrý nad dämonami, ktorý zvolil si svetlú časť života, to jest boj proti neriadom a snahu po vysokom a šľachetnom*“. Takéto idealisovanie je len básnikovi dovolené: historik musí vypovedať, že Matúš Čák, ovšem že bol genetický Slovák a pán veľkého slovenského územia, avšak nie s tendenciami poslúžiť slovenskej veci, ale chrániť svoju oligarchickú moc a kruh svojho palatinálskeho práva, napadnutého kráľovskými exempciami¹, kňazom a Nemcom danými.

Syn Petra Čáka, tiež palatína a grófa prešporského, začal dejstvovať v dobe Ladislava Kumánskeho² a Priemysla Otokára II.³, tedy v dobe, v ktorej sverepá bujnoscť oligarchov i v Uhorsku, i v Čechách na úkor inštitúcií slovansko-ústavných rozšírila svoju bezuzdnú moc.

Doba táto je menovite v Čechách dobou úpadku slovanského štátneho zriadenia a vzťahovania sa nemeckého feudalizmu na účet slovanských inštitúcií. Osadzovaním a podporovaním Nemcov zadal Priemysel Otokár živlu slovanskému ťažkú ranu. No ostáva v živote jeho výjavom hlboko tragickým, že mu súdeno bolo zahynúť pričinením práve toho živlu, ktorému najviac hovel.

Asi okolo roku 1272 bol Priemysel Otokár na vrchole svojej moci; bolo osudnou chybou, že neprijal hodnosť rímskeho kráľa, následkom čoho za takého vyvolený Rudolf Habsburský⁴ naliehal, aby kráľovstvo české žiadal si od neho ako údel Nemeckej ríše. Otokár vykonal ovšem i toto, ale mocný a hrdý Rudolf nebol ešte ani s tým pokorením spokojný: vzal zradných pánov českých pod ochranu, miešal sa do vnútorných záležitostí českých nepovolane, takže Otokár, aby zachránil

¹ Z lat. *exemptio* – vyňatie; tu vo význame privilégium

² Ladislav Kumánsky, uhorský kráľ Ladislav IV. (1275 – 1290)

³ Přemysl Otakar, český kráľ (1253 – 1278)

⁴ Rudolf I. Habsburský, rímsko-nemecký kráľ (1273 – 1291), zakladateľ moci rodu Habsburgovcov

hodnosť kráľovskú, sám vypovedal vojnu Rudolfovi, vtrhnúc s 26 000 bojovníkmi do Rakúska. Rudolf zohnal proti nemu silné vojsko, rozmnožené pomocným zborom uhorským, 50 000 mužov počítujúcim. Dňa 26. augusta pripomenutého roku zrazil sa Otokár s Rudolfom na poli Moravskom medzi Suchou Krutou a Nideršpelkom⁵. Lhká uhorská jazda napádala české vojsko zboku pod vedením Matúša Trenčianskeho a Štefana Bubeka zo Štítnika, teda dvoch Slovákov. Strhla sa tu tedy bitka medzi Slovanstvom z jednej strany a medzi maďarským Kumánstvom a Nemectvom z druhej strany, v ktorej krátkozrakí štátnici uhorskí cele pochybili úlohu svoju. Otokár prehral bitku zradou Milotu z Dědic, utratil, hrdinsky bojujúc, i život a v krvavej seči zahynulo i 12 000 udatných Čechov. Diví Polovci a Kumáni rozbehli sa zatým po Morave, plieniac všetko až po Znojmo, nabrali veľkú korisť a nescíselný počet zajatých.

10

Matúš Trenčiansky, ako vidno, bojoval na poli Moravskom s tou nemecko-maďarskou stranou, ktorá slovanskému mocnárstvu českému pripravovala záhubu. Z tohoto vidno, že nielen nebol uvedomelým Slovanom, ale, čo viac, pracoval rozhodne na záhube Slovanstva českého. Po smrti Ladislava Kumánskeho vyvolený bol za kráľa uhorského Ondrej III.⁶, posledný Arpádovec mužského rodu, ktorého Hurbanov Matúš Trenčiansky⁷, ačpráve bol počas panovania Ondreja palatínom, posmešne menuje „Ondrejkom“, kráľom zemančekov. Výborný kráľ tento mal šľachetný úmysel oligarchiou uhorskou rozrušené záležitosti krajinské uviesť do poriadku, no Martellovci, talianski pretendenti trónu uhorského, hatili ho ustavične v úspešnom zriadení krajinských záležitostí Uhorska.

Hneď po vyvolení Ondreja ponáhlal sa Albert⁸, syn Rudolfa Habsburského, žiadať Uhorsko ako údel Nemecka od Rudolfa. Mocou opojený Rudolf ochotne vyhovel žiadosti syna svojho a, ako sám hovoril: „... *povážiac, že smrťou Ladislava je uhorský kráľovský stolec uprázdnený, darúvam Uhorsko s riekami, zemami, bradmi, mestami, mestečkami, so všetkými príslušnosťami a so všetkými tými právami, akými Ladislav vládnu, osvietenému Albertovi, kniežaťu rakúskemu, nášmu milému synovi, právom údela dľa nábladu svojho, kniežat a pánov ríšskych, do večitého majetku.*“ Hneď za týmto ustanovil Rudolf, aby Uhorsko rozdelené bolo na dve čiastky: zem ležiaca na ľavej strane Dunaja mala prináležať k Česku, na pravej k Rakúsku právom rakúskeho údela. Nezákonitosť týchto poriadkov bola zrejmá, práve preto smerodajný stav Uhorska nepovšimnul si tých nariadení.

⁵ Bitka na Moravskom poli sa odohrala v blízkosti slovenských hraníc v priestore medzi dolnorakúskou obcou Dürnkрут (Suchá Kruta) a dedinou Jedenspeigen (Nidršpelok; autor použil chorvátsky názov Nideršpelk).

⁶ Ondrej III., posledný uhorský kráľ z rodu Arpádovcov (1290 – 1301)

⁷ Autor mal na mysli román J. M. Hurbana *Olejčár*, kde hlavnou postavou je Matúš Čák.

⁸ Albert, nem. Albrecht (1255 – 1308), najstarší syn Rudolfa I. Habsburského, rakúsky vojvoda, rímsko-nemecký kráľ (1298 – 1308)

Stalo sa toto roku 1290. Hneď zatým povstal v osobe Karola Martella⁹ nový, nebezpečný sok Ondrejovi. Matka tohoto Karola, sestra Ladislava Kumánskeho a manželka kráľa sicílskeho Karola, dala syna svojho s povolením pápeža Mikuláša IV. v Neapole korunovať za kráľa uhorského. O počínaní Rudolfa uvedený pápež vyslal Jána, biskupa esinského, s odkazom Rudolfovi a Albertovi, že Uhorsko z viacerých príčin náleží pápežovi a rímskej stolici, aby sa tedy nik neopovážal sebe privlastňovať Uhorsko s ukrivdením cirkve. V tomto zmysle písal pápež Rudolfovi i roku 1291. Súčasne dostal i arcibiskup ostrihomský Vladimír¹⁰ od pápeža karhajúci list, aby pretendentom koruny uhorskej, tedy i Ondrejovi III., dal na známosť, že právo na Uhorsko má výlučne len svätá stolica.

V tomto krušnom položení Ondrej usiloval sa predovšetkým získať si Uhrov, vydajúc im 22. februára roku 1291 dekrét, ktorým práva a výsady stavov uhorských zabezpečené boli. V pamätnej listine tejto sľúbil do života uviesť i také opravy, ktoré k zabezpečeniu ústavy, verejnej správy a pravosúdia nevyhnutne potrebné boli. Po vydaní dekrétu poslal k Albertovi rakúskemu poslov, aby vydal mestá a pevnosti Uhorsku odobraté. Poslovia priniesli zápornú odpoveď, preto napadnul vojskom kraj medzi Viedenským Novým Mestom a Viedňou ležiaci, vyplundroval ho a chytil sa do obliehania Viedne. Obliehanie trvalo šesť týždňov; Albert, dopočujúc sa, že jeho otec Rudolf Habsburský umrel, ponuknul Ondrejovi mier, v ktorom zaviazal sa čiastky odobraté prinavrátiť Uhorsku.

Z rakúskej stránky bol tedy Ondrej zabezpečený; ale v Ríme a Anžuánci (Anjuovci) robili mu ustavične nástrahy. Manželka Karola Chromého Mária vydala roku 1292 listinu, dľa ktorej, *„ponevác v Uhorsku každá ruka po koristi siaba, na zboj a plen ide, chcějúc sa o túto krajinu postarať, nebládiac na to, či koruna uhorská prechodí na základe zvyku, alebo dedenia a čiže na základe voľby, alebo nejakého iného práva: z porady svojich verných volí za kráľa uhorského svojho prvorodeného syna Karola, knieža salernské a darúva Uhorsko jemu a jeho potomkom z púbej štedrosti, z materinskej dobroty a náklonnosti“*. Karol bol už roku 1290 za kráľa uhorského kroz pápežského posla korunovaný. Teraz domnieval sa, že i dalmatské mestá prejdú k nemu na základe listiny matkinej. No tieto ostali Ondrejovi verné.

Pápež Mikuláš IV. umrel roku 1292. Jeho nástupca Celestín V. tým chcel dokázať svoj vplyv na svetské veci, že roku 1294 Karola Martella znovu korunoval za kráľa uhorského. Tento ale umrel o rok, následkom čoho Ondrej, zbavený starosti, precestoval celú svoju krajinu, chcějúc zistiť právne tituly majiteľov k majetkom, ktoré nachodili sa vo veľkom neporiadku, a položiť pevný základ verejnej moci a krajinských dôchodkov, určiac povinnatosť vladateľa majetku naproti štátu.

⁹ Karol Martel z Anjou (1271 – 1295), titulárny uhorský kráľ (od roku 1290); syn neapolského kráľa Karola II. z Anjou a Márie Uhorskej

¹⁰ Lodomér Monoszlói, ostrihomský arcibiskup (1279 – 1298)